

LANDKIRKER I ÅRHUS KOMMUNE
OG HASLE HERRED

OM LANDKIRKERS EJENDOMS- OG FORVALTNINGSHISTORIE

I middelalderen fik de stormænd, som havde opført og doteret en kirke, en arvelig *patronatsret* til denne; rettigheden kunne også erhverves ved køb eller gave fra en hidtidig indehaver eller fra biskoppen. Oprindeligt havde en kirkes patron ret til over for bispen at præsentere en kandidat til sognekaldet og antagelig også fri rådighed over kirkens indtægter, når han vedligeholdte bygningen og værnede kirkens gods. Man har grund til at formode, at kirker, der ligger i gamle birker eller større, sammenhængende godsområder, var eller havde været patronatskirker.

Under gejstlighedens bestræbelser på at frigøre kirken fra verdslig indflydelse blev de fleste patronatsejere frataget hovedparten af kirkernes indtægter, men de beholdt herlighedsafgifterne mod at administrere godset, revidere kirkeregnskaberne samt føre tilsyn med bygninger og inventar¹.

Efter reformationen blev det almindeligt, at landkirker som ejendom tilhørte embeder eller private personer; disse *kirkeejere* oppebar alle indtægter, tiender såvel som afgifter af bygningsfondenes gods, mod at drage omsorg for kirkernes og godsets vedligeholdelse. Som oftest havde de tillige ret til at kalde sognepræsterne. Kirkeejere var enhver, der i katolsk tid havde haft patronatsret, den til hvem kongen havde overdraget kirken, eller den, der ved arv, køb eller gave havde erhvervet kirken af den hidtidige ejer. De fleste kongebreve på landkirker vedrører enkelte kirker. I grevernes og friherrenes privilegier af 25. maj 1671 blev kirkerne i de sogne, hvor en greve eller friherre ejede halvdelen eller mere af sognets hartkorn, indlemmet i adelskabet.

Når en kirke i middelalderen *inkorporeredes* i et af et domkapitels beneficiar (*præbender, vikarier*) eller fonds, overtog beneficiets eller fondets indehaver præstekaldet, hvilket i praksis gerne betød, at han oppebar indtægterne og lod embedet betjene af en af ham lønnet kapellan. I så godt som alle tilfælde fik beneficiar- eller fondsindehaveren kirken »i forsvar«, hørte dens regnskaber, administrerede dens gods og førte utvivlsomt også tilsyn med bygning og inventar, hvorfor han modtog herlighedsafgifterne af godset. Disse afgifter regnedes til de uvisse indkomster og anføres ikke i kapitlets jordebøger.

Domkapitlerne ophævedes ikke ved reformationen, men præbender og vikarier blev i vid udstrækning givet til verdslige embedsmænd, der ikke kunne holde kapellaner. Kirkeordinansen 1539 bestemte, at sognepræsterne skulle beholde deres præstegårde med alle rettigheder og tilliggende, og forordningen af 1. maj 1618 samt recessen 1643 påbød, at hver sognepræst skulle residere i sit (hoved)sogn og have en af kaldets eller kirkens gårde som embedsbolig. Som

følge af disse bestemmelser mistede indehaverne af beneficier og fonds efterhånden hovedparten af deres indkomster af præsteembederne, men de beholdt som oftest retten til at kalde præsterne og til at have kirkerne i forsvar. Forordningen af 25. januar 1666 fratog kapitlerne enhver rettighed over for de inkorporerede kirker.

Om forholdene i de sogne, der var inkorporeret i klostre og andre stiftelser, er vi dårligt underrettet for Århus stifts vedkommende. Ved reformationen overgik klostrenes rettigheder til kongen, der indsatte residerende sognepræster i vedkommende sogne og sørgede for, at de fik anvist bolig. 1573 bestemtes, at i disse sogne måtte beboerne selv vælge præst, mens kongen beholdt kirkernes forsvar.

De kirker, der hverken var patronatskirker eller inkorporerede eller visiteredes af ærkedegnen eller domprovsten (se nedenfor), havde stiftets biskop (efter reformationen kongen og hans lensmand) i *forsvar*, dvs. at han havde indseende med regnskaber og kirkebygninger og modtog herlighedsafgifterne af kirkernes gods, som han administrerede og værnede².

Ærkedegnen og domprovsten i Århus havde ret og pligt til at *visitere kirkerne* i seks af stiftets herreder, høre regnskaber, værne og administrere kirkernes gods samt tilse bygningerne. Som vederlag modtog de afgifter i form af penge, lam og korn. Efter reformationen blev visitationsretten lejlighedsvis mageskiftet bort, og efter kapitlernes nedlæggelse blev den gerne overdraget privatpersoner³.

1663 gik kirkernes forsvar fra lensmændene over til generalkirkekommissæren, og ved forordning af 29. august 1672 overførtes det til stiftsøvrigheden, dvs. biskop og stiftamtmand i forening.

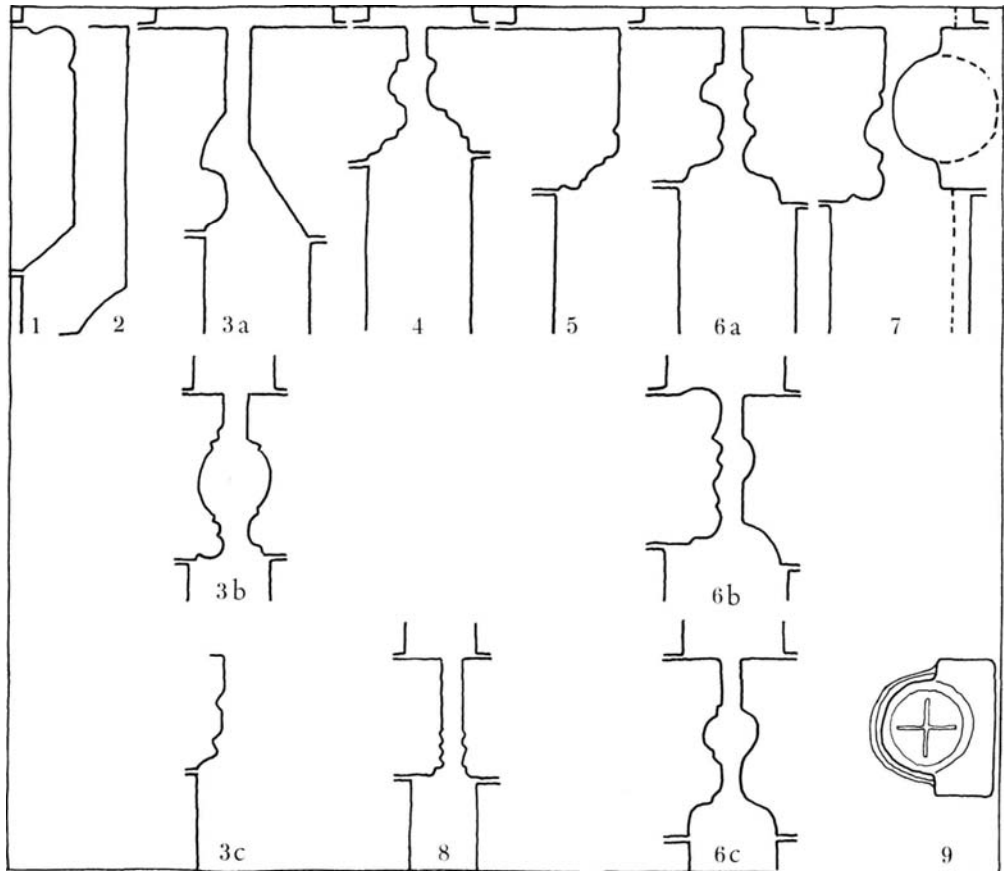
Af de overordnede kirkelige myndigheder i tiden efter reformationen havde superintendenten (biskoppen) pligt til på sine visitatsrejser at inspicere kirkebygningernes tilstand. Herreds- (senere amts- og distrikts)provsten skulle underskrive kirkeregnskaberne sammen med den, der havde kirken i forsvar, og han skulle een gang årligt tilse kirkebygningen og eventuelt lade den syne af sagkyndige. Sognepræsten og kirkeværgerne varetog kirkeregnskaberne førelse og det daglige tilsyn med bygningerne. Ved reskript af 19. november 1802 indførtes årligt kirkesyn, der afholdtes af provsten og to uvildige mænd.

KILDER OG HENVISNINGER

Redaktion Poul Rasmussen.

Litteratur. T. Dahlerup: Sogn og Pastorat. Fra Viborg Amt, 1956, 5—87; samme: Det danske Sysselprovsti i Middelalderen, 1968; samme: Patronatsret. KultHistLeks. XIII, 138f; P. J. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1940; H. Koch: Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder, 1936; P. Severinsen: Folkekirkens Ejendoms historie, 1920; E. Nyborg: Sognekirkebyggeriets organisering, i Festskrift til H. Langberg, 1979, p. 37ff.

¹ At en kirke var patronatskirke er undertiden direkte nævnt i bevarede dokumenter, men kan også fremgå indirekte. Desuden forekommer det, at patronatskirker var fritaget for skatter og afgifter til gejstlige myndigheder og derfor ikke medtoges i fortegnelser over kirker, der præsterede disse ydelser. ² Lensjordebøgerne omtaler nogle afgifter, der bestod af et lam og en halv eller en hel ørtug havre, og som svarede af nogle kirker. Disse afgifter, der kaldes *kirkelam* og *kirkehavre*, stammer givetvis fra katolsk tid, da de blev oppebåret af biskoppen. Kirker inkorporeret i klostre synes altid at have været fritaget for disse afgifter. ³ Visitationsgebyrerne findes omtalt såvel i domkapitlets jordebøger, som i forskellige kongebreve. Hvis en patronatskirke, hvortil en prælat havde eller burde have visitationsret, blev inkorporeret i domkapitlet eller en anden stiftelse (eller efter reformationen overdroges et embede eller privatperson) opstod der et modsætningsforhold mellem de to parters rettigheder og pligter. I den katolske tid var det sædvanligvis prælaten, der måtte opgive visitationen og det tilhørende gebyr, således at den pågældende kirke mangler i afgiftsfortegnelserne. Efter reformationen opgav han vistnok i almindelighed visitationen, men beholdt gebyret.

Romaneske, profilerede bygningssten i Hasle herred, inklusiv Skejby, 1:10, målt af KdeFL. Øverste række: Korbuekragssten. Mellemste række: Kragsten i sydportaler. Nederste række: Kragsten i nordportaler. 1. Hasle. 2. Lyngby (løsliggende sten). 3a—c. Tilst. 4. Brabrand. 5. Skejby. 6a—c. Vejlbj. 7. Åby. 8. Årslev. 9. Kragsten i Den gamle By. Inv. nr. 656:55 (p. 1360). — *Romanesque moulded building stones in the district of Hasle, including Skejby, 1:10.* Top row: corbels in chancel arch. Middle row: corbels in south portals. Bottom row: corbels in north portals.